

УДК [94 : 658.115.31 : 911.375] (477.5) «192»

КОМУНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА МІСТ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 20-ті рр. ХХ ст.

Віталій Жмака

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Україна, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

e-mail: zhmakavm@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-6255>

На основі широкої джерельної бази та наукової літератури здійснено спробу дослідити шлях становлення та розвитку комунальних підприємств (електростанції, водогони, різниці (бойні), лазні) міст Лівобережної України у 1920-ті рр. Розглянуто діяльність даного сегменту комунального господарства, зазначено успіхи та труднощі у його поступі. Відзначено, що незважаючи на різні труднощі, 20-ті рр. ХХ ст. для комунальних підприємств міст регіону, стали новою відправною точкою в історії їхнього існування.

Ключові слова: місто, комунальне підприємство, електростанція, водогін, бойня

Модернізаційні процеси, що відбувалися у Російській імперії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. значною мірою стосувалися міст, а отже, й їх комунального господарства. У частині міст регіону будуються та починають працювати електростанції, водогони, лазні й інші підприємства комунального порядку, які стають невід'ємною частиною міського господарства, входять у повсякденне життя їх мешканців. Проте перепоною подальшого розвитку комунальної сфери, як і всього господарства країни, стали роки революції та воєн. Шанс на відновлення надав НЕП. Даний період, на нашу думку, багато у чому став визначальним для комунального господарства в цілому та комунальних підприємств зокрема. Тому вкрай важливо з позиції сьогодення вивчати досвід минулих десятиліть, оскільки реформування комунальної сфери потребує неповторення помилок і використання досвіду минулого.

Говорячи про історіографію питання, варто зауважити, що праць безпосередньо присвячених комплексному вивченню комунальних підприємств міст Лівобережжя майже немає (під «Лівобережжям» розуміємо територію, яка в адміністративно-територіальному відношенні входила до складу десяти округ, які впродовж 1920-х рр. становили природно-економічний регіон України – Лівобережжя). Щоправда трапляються роботи в яких зустрічається інформація і по комунальних підприємствах, але вона носить описовий, фрагментарний характер, часто згадується лише у контексті інших проблем. Так, через призму фінансів торкаються проблем комунального господарства і підприємств, зокрема у своїх публікаціях Т. Сосновий [38] і М. Танатар [42]. У цьому ж контексті варто згадати й невелику розвідку «Місцеве господарство й місцеві фі-

нанси» [28], в якій коротко розповідається про місцеве господарство як у цілому по країні, так і окремо по містах (висвітлюються питання комунального господарства, у тому числі надається характеристика комунальним підприємствам українських міст).

Невеликі вкраплення інформації про комунальні підприємства (найчастіше електростанції та водогони) зустрічаються у виданій в 1960-х – 1970-х рр. «Історії міст і сіл Української РСР» [18-21]. Паралельно з її виходом, а подекуди й випереджаючи, члени редакційних колегій томів «Історії міст і сіл...» видавали нариси про міста. Чимала кількість нарисів присвячена й містам Лівобережжя, наприклад Ізюму [15], Кременчуку [25], Ромнам [36], Сумам [37] та ін., в яких фігурують відомості і про комунальні підприємства, проте зазвичай вони повторюють інформацію вміщену в «Історії міст і сіл...»

Вже у роки незалежності, подібно до нарисів 1960-х – 70-х рр., було підготовлено та видано нариси, довідники, навчальні посібники, в яких чільне місце посідає висвітлення подій, що відбулись у містах упродовж 20-х рр. ХХ ст., частково зустрічаються відомості і про комунальні підприємства. З-поміж них вирізняються книги з історії Кременчука [27], Полтави [32], Куп'янська [26], Харкова [22]; нариси з історії Ніжинщини [30], Сумщини [41] й ін. Вивченню комунального господарства міст регіону, проте з кінця ХІХ ст. до початку Першої світової війни, присвячено один із розділів монографії Д.М. Чорного [44].

У цей час з'являються роботи, безпосередньо присвячені історії окремого комунального підприємства, наприклад каналізації Харкова [1], історії водогонів Полтави [16] та Сум [3], або ж комунальним підприємствам певного

міста [17]. Однією з останніх публікацій є стаття О.М.Доніка [14], в якій автор розглядає впровадження мереж централізованого водопостачання та водовідведення як важливий чинник модернізації міського господарства України кінця XIX – початку XX ст.

Як бачимо, комунальні підприємства міст регіону практично не були предметом вивчення серед науковців або ж висвітлювалися частково, що свідчить про «білі плями» у дослідженні даного питання. Виходячи з цього, мета статті – спроба дослідити комунальні підприємства міст Лівобережжя в 1920-ті рр., розглянути шлях становлення та розвитку даної сфери міського господарства у зазначений період.

Основу джерельної бази становлять матеріали фондів чотирьох обласних держархівів: Полтавської (ДАПО) [4-6], Сумської (ДАСО) [7-8], Харківської (ДАХО) [9-11], Чернігівської (ДАЧО) [12-13] областей, в яких містяться цінні відомості про діяльність комунальних підприємств міст регіону: протоколи засідань президій і пленумів міських рад, на яких розглядалися питання діяльності комунальних підприємств, акти обстежень тощо.

Для дослідження комунальних підприємств у містах Лівобережжя, крім архівних матеріалів, важливе значення мають результати промислового обстеження, яке було проведено під час Всесоюзного міського перепису 1923 р. [2]. З-поміж широкої інформації про промисловість загалом, відслідковуються й відомості стосовно комунальних підприємств.

Залучено також збірники документів і матеріалів [34-35], статистичні збірники та довідники [24; 29; 39; 40], опубліковані звіти місцевих органів влади [31], тогочасна преса, зокрема газети «Український економіст» [43] і «Пролетарий» [33], які доповнюють архівні матеріали, більш цілісно та повно висвітлюють становище і функціонування комунальних підприємств міст регіону в даний період.

Основою комунального господарства були електростанції, водогони, різниці (бойні), лазні, які посідали помітне місце в економіці міст. Цей сектор почав формуватися на початку XX ст., саме ці заклади визначали обличчя структури комунальних підприємств. На початку 1920-х рр. комунальні підприємства, як і решта промислових виробництв, перебували у дуже скрутному фінансовому становищі, були напівзруйнованими, деякі взагалі не діяли. Досить точну характеристику всього комунального господарства дав Ізюмський округовий відділ комунального господарства у доповіді

про свою роботу за перші повоєнні роки. Хоча говориться про комунальне господарство Ізюмщини, проте така ж ситуація була у переважній більшості інших міст і регіонів: «Если под коммунальным хозяйством понимать как хозяйственную организацию, обслуживающую и удовлетворяющую многосторонние потребности городской жизни – в жилье, свете, воде, передвижениях и других благах, создаваемых особенными условиями современной городской жизни, то можно безошибочно сказать, что к началу 1922 года, такового хозяйства вовсе не существовало. ...Изюмский округ и в частности город Изюм не представляли собой до 1923 г. исключения по сравнению с другими провинциальными городами УССР, как в отношении состояния их коммунального хозяйства, так и обладания материальными средствами» [11, арк. 4]. Подібну характеристику комунальному господарству міст Харківщини дає перша губернська нарада завідувачів повітовими відділами благоустрою, яка відбулася у кінці січня 1923 р. Зокрема про комунальні підприємства зазначається, що електростанції є в усіх містах губернії, але працюють вони не на повну потужність, мережа значно застаріла, є великі борги за спожиту електроенергію, що не дозволяє станціям мати достатньо обігових коштів. Різниці знаходяться у дуже поганому стані та потребують ремонту. Лазні також мають поганий вигляд, багато з них напівзруйновані, тривалий час не ремонтувались. У деяких містах (зокрема у Богодухові) лазень взагалі не існувало [33]. Як відмічає Т. Сосновий: «Коммунальное хозяйство, начиная примерно с 1916 года и по 1922 год, находилось в стадии постепенного разрушения; на него не делалось капитальных затрат, а те затраты, которые начали делаться с 23-24 г., были недостаточны даже для амортизации текущего износа» [38, с. 60].

За результатами Всесоюзного міського перепису 1923 р., під час якого було проведено і перепис промисловості, станом на 15 березня у 21 місті регіону нараховувалось 74 комунальні підприємства (електростанції, водогони, різниці з «допоміжними» до них підприємствами), на яких було зайнято 1881 чол., потужність двигунів становила 21208 к.с. (відомості про існування комунальних підприємств у Білопільлі та Пирятині відсутні). Із цієї кількості на округові міста припадало 50 або 67,6% підприємств, 1680 чол., або 89,3% працюючих на них і 19847 к.с., або 93,6% потужностей. У неокругових містах відповідно знаходилося 24 комунальні підприємства, 201 чол. зайнятих

на них і 1361 к.с. потужностей [2, с. 533-557, 561-562].

За кількістю працюючих, місцем у структурі комунальних підприємств стратегічними об'єктами для міст були електричні станції. Розвиток енергетики після прийняття 1 квітня 1922 р. РНК УСРР постанови про електрифікацію України взагалі був однією із головних задач у відбудові всього народногосподарського комплексу країни. Крім електричних станцій державного значення, як зазначалося у постанові, окреме місце відводилося вже існуючим електростанціям середньої та малої потужності місцевого значення (до них належать і комунальні станції), які повинні були забезпечувати відповідні регіони електроенергією [34, с. 56-58].

Так, 1923 р. у містах Лівобережжя налічувалося 24 електростанції, або 32% від кількості комунальних закладів у містах регіону, число зайнятих на них становило 1109 чол., або 59%, потужність двигунів – 20043 к.с., або 94,5%. З них в округових містах знаходилося 14 станцій (без даних по м. Суми), у Полтаві їх було аж 3, у Прилуках, Ромнах і Харкові – по 2 електричні станції. Кількість працюючих на них налічувала 972 чол., або 87,6% від загальної кількості зайнятих на подібних виробництвах у містах регіону. Найбільше осіб було задіяно на електростанціях Харкова – 647 чол., найменше – 8 чол. у Прилуках. Потужність двигунів на електростанціях округових міст дорівнювала 18747 к.с., з яких на електростанції Харкова припадало 11 тис., або 58,7%. У решти округових міст цей показник становив від 37 к.с. у Прилуках до 4493 к.с. у Кременчуці. У неокругових містах 1923 р. знаходилося 10 електричних станцій, на яких працювало 137 осіб, налічуючи від 4 чол. у Хоролі до 31 чол. у Лебедині. Потужність двигунів становила 38-300 к.с., у цілому нараховуючи по неокругових містах регіону 1296 к.с. [2, с. 533-557, 561-562].

Як бачимо, електростанції округових міст були набагато потужніші за станції периферійних міст, які ледь животіли та не могли забезпечити електроенергією навіть мінімальні міські потреби. Причина такого стану полягає як у наслідках громадянської війни та розрухи, так і зношеності обладнання, оскільки наявні у містах регіону електричні станції були спадком ще царського режиму. Не останню роль відігравали й обсяги коштів, які міста виділяли на комунальне господарство загалом і комунальні підприємства зокрема. Можливості округових центрів, звичайно, були набагато більші ніж у неокругових міст.

Ще одним важливим об'єктом для міст були водогони. Проте, якщо електростанції знаходились майже у кожному місті, то водогонів по містах Лівобережжя нараховувалось тільки 10, число працюючих на них становило 455 чол., потужність двигунів сягала 1087 к.с. (дані щодо 9 закладів). В округових містах водогони були лише у Кременчуці – 2, Полтаві – 2, Прилуках, Сумах, Харкові – по 1. Решта округових центрів регіону водогонів не мали, а користувались колодязями. На 6 водогоних 4 округових міст (без водогону Сум) працювало 448 осіб, найбільше – 293 чол. у Харкові, лише 4 чол. на водогоні Прилук. Потужність двигунів становила 1022 к.с., причому у Прилуках водогін двигуна не мав (за архівними даними Сумський водогін за 1923/24 опер. рік мав чистого прибутку 11857 крб., кількість працюючих нараховувала 32 особи [7, арк. 16-18]).

Серед 13 неокругових міст водогін мали лише Вовчанськ, Гадяч і Красноград. На цих трьох водогоних було задіяно 7 чол., потужність двигунів становила 65 к.с. [2, с. 533-557, 561-562]. Така ситуація із водогінними підприємствами, звичайно, утруднювала та не задовольняла потреби населення у забезпеченні його водою, а ще свідчила про рівень розвитку самих міст, адже побудову й утримання водогону могли дозволити собі лише потужні в економічному та матеріальному відношенні населені пункти.

Крім основних комунальних підприємств (електростанції та водогону), існували й інші, зокрема різниці, яких 1923 р. у містах регіону налічувалося 26, на них було зайнято 190 чол. Додатково при різницях існували й так звані «допоміжні» виробництва (салотопні, кишкові підприємства тощо), таких закладів нараховувалось 15 із 126 працюючих на них осіб. В округових містах знаходились 17 різниць, з яких 7 у Харкові, по 2 у Полтаві та Ромнах (дані про існування різниці у Куп'янську, як і в 4 периферійних містах: Білопільлі, Лохвиці, Миргороді, Пирятині не значиться). На всіх різницях округових міст працювало 136 чол., найбільше на різницях Харкова – 50 чол., лише одна особа була задіяна на різниці в Ізюмі. Різниця Ромен, Сум і Харкова були оснащені двигунами, загальна потужність яких дорівнювала 49 к.с. Крім того, в 7 округових містах на різницях знаходилося 13 «допоміжних» підприємств: у Харкові – 5, Прилуках – 2, Кременчуці, Ніжині, Полтаві, Ромнах і Сумах по 1 закладу. Кількість зайнятих на них осіб дорівнювала 124 чол., перебуваючи у межах 6-55 осіб. Потужність двигунів становила 29 к.с. (лише на

«допоміжних» підприємствах Сум і Харкова). У неокругових містах знаходилося 9 різниць. На них було зайнято загалом 54 чол., найбільше – 29 чол. у Вовчанську, лише 1 особа працювала на різниці Зінькова. Крім того, на різницях Лебедина та Хорола знаходилося по 1 «допоміжному» підприємству. Кількість зайнятих на них становила 2 чол. [2, с. 533-557, 561-562].

Такі цифри дійсно свідчать про скрутне становище комунальних підприємств регіону. У частини міст (особливо неокругових) діяло лише 1-2 комунальних підприємства (здебільшого електростанція та різниця), але й вони часто працювали не на повну потужність, а таких підприємств як водогін чи лазня не існувало взагалі. Це було наслідком не лише господарської розрухи після революційних подій і громадянської війни, але й свідченням стану й економічних можливостей самих міст. Так, у Полтаві, округовому та промисловому центрі, за даними матеріалів фінансово-економічного обстеження Полтавського міського відділу комунального господарства, станом на 20 листопада 1923 р. із 17 комунальних підприємств міста лише 5 були прибуткові, зокрема водогін – 43,1 тис. крб. прибутку, електрична станція – 13,2 тис. крб., різниця – 813 крб. Саме за рахунок водогону й електростанції вдалося покрити негативне сальдо решти комунальних підприємств міста, серед яких знаходилась і лазня із від'ємним показником у 8025 крб. 46 к. [5, арк. 36-37]. Тобто частина комунальних підприємств, навіть у містах із кращими економічними можливостями, нерідко працювала з дефіцитом. Виняток становили лише електричні станції та водогони, «продукція» яких найбільше користувалась попитом, а також різниці, які, за визначенням Полтавського губвиконкому: «...везде принадлежали к числу предприятий прибыльных» [31, с. 232].

Для виходу з кризи вживалися різні заходи. Наприклад, в Ізюмі різниця, яка знаходилась у селі Піски (передмістя Ізюму), була переведена й об'єднана з міською, через що збільшився забій худоби, а отже, зросли й її доходи. Для відновлення та покращення роботи гідроелектростанції і водогону ці підприємства було переведено на господарський розрахунок, про що свідчить витяг із протоколу засідання президії Ізюмського окрвиконкому від 15 січня 1925 р., на якому обговорювалось питання про стан комунальних підприємств – електростанції та водогону. Президія окрвиконкому визнала, що електростанція та водогін за 1923/24 опер. рік із переходом їх на госпроз-

рахунок (з 1 квітня 1924 р.) виправдали витрачені кошти на ремонт греблі гідроелектростанції. Зокрема, електростанція поширила мережу з 14 до 22 км, виробила 94770 кВт, або 90% виробленої енергії впродовж 1914 р. Чистий прибуток становив хоча і незначну суму – 784 крб., але це вже був добрий сигнал стабільності підприємства. Водогін взагалі закінчив 1923/24 опер. рік із прибутком у 2456 крб. [11, арк. 82]. Непогані справи були й у комунальних підприємствах Лубен: з 1 жовтня 1923 р. по 1 квітня 1924 р. водогін одержав 13,6 тис. крб., різниця 2,9 тис., електростанція – 2,8 тис. крб. чистих прибутків. Лише лазня мала дефіцит у розмірі 494 крб., що пояснюється «неприспособаністю для широкого кола населення» [6, арк. 126].

Отже, поступово, завдяки новій економічній політиці комунальні підприємства починають оживати, розвиватись і приносити прибуток. У цьому ще раз можемо переконались із матеріалів обстеження Прилуцького місцевого господарства за період 1923/24-1925/26 рр., проведеного у липні 1926 р., в якому окремо розглядалось комунальне господарство загалом і комунальні підприємства Прилук і Пирятина зокрема. Так, три комунальні підприємства Прилук: електростанція, водогін і різниця (лазні у місті не було) упродовж 1923/24 р. мали валові надходження у розмірі 49 тис. крб., при цьому чистий прибуток становив 18 тис. крб., а вже за два роки, 1925/26 опер. року валовий дохід сягнув 100 тис. крб., що вдвічі більше, чистий прибуток дорівнював 68 тис. крб., або у 3,8 рази більше. До того ж усі три комунальні підприємства за визначений період не мали негативних показників.

У Пирятині впродовж 1923/24 р. електростанція та різниця дали 4,45 тис. крб. прибутку, з яких 1,35 тис. крб. – чистого (незважаючи на те, що електростанція мала видатки на 317 крб. більше від прибутків). Упродовж 1925/26 опер. року три комунальні підприємства (відкрилася лазня) разом мали 17 тис. крб. валових надходжень, що більше ніж у 3,8 рази, при цьому чистий прибуток становив 5,7 тис. крб., або у 4,3 рази більше ніж 1923/24 р., але дали його лише електростанція та різниця. За два роки свого існування лазня жодного разу не закінчувала операційний рік із прибутком, дане підприємство було нерентабельним, закінчуючи 1924/25 і 1925/26 опер. роки з від'ємним показником 587 крб. і 801 крб. відповідно [12, арк. 17-19].

Така ж ситуація із рентабельністю лазень спостерігалась і впродовж попередніх років в

інших містах регіону, продовжилась вона й надалі, зокрема у Куп'янську. За період 1924/25-1927/28 рр. лише одного разу (1925/26 р.) міська лазня закінчила фінансовий рік із прибутком у 24 крб., в інші роки це підприємство було збитковим на рівні 1,3-2,65 тис. крб. за рік, у той час як електростанція та різниця постійно збільшували суму надходжень [40, с. 303].

Існували й протилежні випадки. Так, комунальна лазня Кременчука за 1925/26-1926/27 рр. була стабільним, прибутковим підприємством, кожного року збільшувалась кількість відвідувачів, зростала сума прибутків. Якщо 1925/26 фінансового року чистий дохід становив 1239 крб., то наступного він зріс у 2,6 рази, дорівнюючи 3255 крб. [39, с. 148].

Такі результати свідчать, з одного боку, про покращення загального становища комунального сектору економіки, особливо електростанцій, водогонів, різниць, які відбудовувались і працювали з прибутком; з другого боку, не всі комунальні підприємства (зокрема лазні) були рентабельними. Причина цього полягає, очевидно, у «популярності» та ставленні населення до подібного роду закладів, а також у витратах на їх функціонування, які були вищими, ніж прибутки за надані послуги, хоча розмір надходжень напряду залежав від кількості клієнтів. Проте лазні виконували соціальну функцію і влада змушена була їх утримувати, особливо зважаючи на негативний досвід періоду громадянської війни (епідемії, пошесті тощо).

Загалом на кінець відбудовного періоду (1925/26 рр.) у містах Лівобережжя нараховувалось 95 комунальних підприємств, з яких 54 знаходились в округових і 41 в неокругових містах [29, с. 74-82, 88-100]. Із цієї кількості комунальних підприємств 26 становили електричні станції, які сумарно 1925/26 опер. року виробили 39,5 млн. кВт електроенергії, отримавши при цьому 6555,8 тис. крб. прибутку. Незважаючи на однакову кількість (по 13), електричні станції округових міст були значно потужніші, ніж станції неокругових міст, про що свідчить кількість виробленої на них електроенергії та сума виробництва. Так, 13 електростанцій округових центрів (у Полтаві знаходилось 3 станції, у Ніжині – 2) дали 38,3 млн. кВт, або 97% електроенергії, виробленої у містах регіону 1925/26 р., прибутків одержано 6338,4 тис. крб., або 96,7%. Показники електростанцій неокругових міст були набагато скромніші, становлячи 1,2 млн. кВт електроенергії, або 3%, частка прибутків дорівнювала 3,3% (217,4 тис. крб.) [29, с. 74-79]. Звичайно, електричні станції (особливо периферійних міст) своєю продукцією ще не задовольняли потреби усіх бажаючих, проте були важливим об'єктом, від діяльності якого значною мірою залежав міський розвиток у цілому.

Однак, незважаючи на покращення становища з електрозабезпеченням у містах регіону (збільшено виробництво електроенергії, зросли прибутки), Українська економічна нарада (УЕН) на засіданні від 23 жовтня 1926 р., де розглядалося питання про плани електрифікації України на 1926/27 р., зазначає про повну невідповідність загального темпу розвитку районних і комунальних станцій в Україні до кінця 1925/26 р. порівняно з РСФРР, пропонує доручити відповідним органам УСРР взяти курс у справі електрифікації на посилення будівництва районних і комунальних станцій [35, с. 21-23]. Тобто, взята одна з ліній на поширення електростанцій середньої та малої потужності, оголошених у квітні 1922 р., повністю не була виконана. Основною причиною цього, на наш погляд, була проблема коштів. Якщо фінансування будівництва великих електростанцій державного значення відбувалося з центрального бюджету, то відновлення та будівництво комунальних станцій головним чином було покладено на бюджет місцевий. Це підтверджують і вже згадані нами матеріали засідання УЕН від 23 жовтня 1926 р. Зокрема, будівництво 13 комунальних електростанцій, запланованих на 1926/27 р., на 61,4% повинно фінансуватися з місцевих коштів [35, с. 21]. Досить часто основну частину цих витрат становили кошти самих міст. Утім, якщо округові центри мали кращі фінансові можливості та могли виділити більші суми на відновлення чи будівництво електростанцій або якихось інших комунальних підприємств, то менші фінансові ресурси неокругових міст значно утруднювали розв'язання такого роду питань. Саме цим і пояснюються скромніші успіхи неокругових міст у розбудові електростанцій і забезпеченні населення електроенергією.

Нагальною залишалась проблема водопостачання. 1925/26 р. водогони були у 8 округових і лише 3 неокругових містах регіону. До міст, в яких водогони існували й раніше, додався 3 округові центри: Куп'янськ, Лубни й Ізюм, тоді як жодне неокругове місто не поповнило цей ряд. Сумарна довжина мережі округових водогонів дорівнювала 295,8 км, причому 152 км, або 51,4% припадало на водогін Харкова, лише 100 м сягала протяжність

водогону у Куп'янську. Кількість поданої у мережу води становила більше 7 млн. м³, з яких на водогін Харкова припадало 5,5 млн. м³, або 78,6%. Лише 4,3 тис. м³ продукції давав водогін Куп'янська.

У розрахунку на одного мешканця для задоволення його потреб найбільше води було у столиці – 13,5 м³ на рік. Найменше забезпечувався водою житель Куп'янська – лише 0,3 м³ на рік. У решти округових міст кількість води, що припадала на одну особу, перебувала у межах 2-8,1 м³. Загалом водогони були досить прибутковими підприємствами. Величина прибутку за подану воду округовими водогонами сягала майже 2,04 млн. крб., з яких 1,5 млн. крб. належало Харкову.

Ситуація із водогонами неокругових міст була надзвичайно складна, їх мали лише Вовчанськ, Гадяч і Красноград. Проте у Гадячі протяжність водогону була всього 700 м, об'єм поданої у мережу води дорівнював 9 тис. м³, що у розрахунку на одного жителя становило 0,9 м³ на рік, а це звичайно не могло задовольнити потреби всього міста, прибуток визначився у розмірі 3,7 тис. крб. Водогін Краснограда мав 6,5 км довжини, кількість поданої води вимірювалася у 26,6 тис. м³ (на одного мешканця припадало 2 м³ на рік), сума надходжень налічувала 9,4 тис. крб. (дані щодо водогону Вовчанська відсутні). Решта неокругових міст брали воду з колодязів [29, с. 80-82].

Таке становище з водопостачанням та якістю поданої води стало предметом розгляду вищих органів влади. Про це свідчить витяг з протоколу засідання РНК УСРР від 19 серпня 1926 р., на якому обговорювався проект постанови «Про санітарний стан водопостачання по містах України та про заходи щодо його поліпшення». Заслухавши доповідь Народного комісаріату здоров'я та Центральної санітарно-технічної ради, засідання визнало, що 24 міста серед яких: Прилуки, Красноград, Суми, Полтава, Харків, Лубни й Ізюм мають задовільне у санітарному розумінні центральне водопостачання. 11 міст, з-поміж яких Кременчук, мають центральне водопостачання, але з недостатньою кількістю добротної води. 13 міст, серед них Ромни, Куп'янськ і Ніжин, не мають центрального водопостачання, хоч є округовими центрами. Тому РНК дає вказівки відповідним окрвиконкомам виділити на 1926/27 р. кошти для поширення водомережі та покращення якості самої води [4, арк. 211].

Отже, на середину 1920-х рр. проблему постачання населення міст регіону водою повністю вирішено не було. Переважна більшість

неокругових і навіть деякі округові міста не мали центрального водопостачання. Причиною цього була нестача коштів у міських бюджетах, оскільки побудова водогону потребувала значних фінансових вливань, а без допомоги з центру самим містам вирішити цю проблему було надзвичайно складно.

Добрі показники мали різниці, яких 1925/26 р. у містах Лівобережжя нараховувалось 24, з яких 11 знаходилось в округових і 13 закладів у периферійних містах. Крім того, при різницях знаходилось 22 «допоміжні» підприємства. Кількість персоналу на кінець 1925/26 р. нараховувала 31 чол., сума виробництва (разом із «допоміжними» підприємствами) становила 940,1 тис. крб. На різницях округових міст (у Харкові було 2 різниці) працювало 16 чол., частка прибутків сягала 92,7% (871,7 тис. крб.), з яких 580,3 тис. крб. припадало на різниці Харкова, лише 3,6 тис. крб. давала різниця Куп'янська, однак була прибутковою. На різницях округових міст знаходилось 12 «допоміжних» підприємств: у Полтаві, Сумах і Харкові – по 2 заклади, у решти округових міст – по 1 (у Куп'янську таких виробництв не було). 78,2% становила частка округових міст за кількістю забитої худоби, що свідчить про обсяги забою. Крім Харкова, де за рік забивалось до 140 тис. голів, значні підприємства були у Ромнах, Прилуках, Сумах, Ніжині, Полтаві, що в абсолютних числах дорівнювало 20-36 тис. голів худоби на рік у кожному з них. На різницях неокругових міст нараховувалось 15 чол. персоналу. Крім того, при різницях міст даного типу діяло 10 «допоміжних» підприємств. У Кобеляках їх було два, у решти неокругових міст (крім Білопілья, Вовчанська, Зінькова й Охтирки), по одному «допоміжному» закладу. Частка неокругових міст за кількістю забитої худоби сягала 21,8%. В абсолютних числах обсяги забою становили від 2,9 тис. голів на рік у Богодухові до 15,5 тис. голів у Гадячі. Сума виробництва (без даних по Вовчанську, Зінькові та Хоролу) дорівнювала 68,4 тис. крб. Найбільше прибутку давала різниця Гадяча – 12,8 тис. крб., найменше – 3,4 тис. крб. різниця Кобеляк [29, с. 88-96].

Тобто різниці як в округових, так і неокругових містах регіону, незважаючи на різні пропускні можливості, що відбивалось на прибутковій частині, були одними зі стабільно працюючих, а головне рентабельних комунальних підприємств. Різниці, як і електростанції, знаходилися у всіх 23 містах Лівобережжя.

Ще одним із основних комунальних об'єктів були лазні, яких 1925/26 р. налічува-

лось 14 (ті, що безпосередньо експлуатувались комунальним господарством), кількість відвідувачів становила 1697,4 тис. осіб, що більше ніж удвічі перевищувало чисельність жителів цих міст. Зокрема, в округових містах нараховувалось 10 лазень, причому у Харкові їх було 3, тоді як у Лубнах і Прилуках таких, що експлуатувались комунгоспом, не було жодної. Слід зазначити, що у Прилуках і Лубнах функціонувало по 1, а в Харкові та Кременчуці по 2 приватні лазні, до того ж у Кременчуці ще одна лазня знаходилась в оренді. Число відвідувачів комунальних лазень в округових центрах упродовж 1925/26 р. сягнуло 1,65 млн. чол., що більше ніж у 2,3 рази за кількість жителів у них, становлячи від 7,8 тис. осіб на рік у Куп'янську до більше ніж 1,3 млн. чол. у Харкові (такий розрив пояснюється кількістю жителів у них). У неокругових містах лазень, які експлуатувались комунгоспом, нараховувалось лише 4 (Вовчанську, Лебедині, Охтирці, Пирятині). Число відвідувачів налічувало 43,3 тис. чол., що дорівнювало лише 54,6% населення цих міст, причому, якщо в Охтирці їх було 18,9 тис., то у Лебедині – 1,1 тис. чол. У Богодухові та Зінькові працювало по 1 приватній лазні. Білопільська лазня перебувала в оренді. Решта 6 неокругових міст не мали жодної лазні, в якій формі власності вони б не знаходились [29, с. 97-100].

Таким чином, на кінець відбудовного періоду комунальне господарство міст Лівобережжя прийшло зі значно кращими результатами, зокрема частину комунальних підприємств було відновлено, відкривалися та будувалися нові. У своєму розвитку вони суттєво додали. У першу чергу це стосується електричних станцій і різниць, які знаходились у кожному місті, стабільно функціонували, приносили прибуток. Складніша ситуація була з водогонями, особливо у неокругових містах, де проблема централізованого водопостачання залишалась відкритою. Проте у більшості округових центрів водогони існували, працюючи з прибутком (із 41 міста України, що мали водогони, на міста Лівобережжя припадало 24% [23, с. 80]). Непроста ситуація склалась із лазнями. Існування подібних «підприємств» часто було збитковим, що, очевидно, впливало і на небажання місцевої влади відкривати такі заклади, а особливо коли відчувався брак коштів. Свою роль відігравала й їх популярність серед населення. Кількість відвідувачів лазень в округових центрах була набагато більшою, ніж у периферійних містах, що приносило й більші надходження, знижуючи рівень збит-

ковості. Саме цими чинниками, напевно, й пояснюється той факт, що такі заклади знаходились не в усіх містах регіону.

Ширше коло комунальних підприємств, які були й більш потужними виробництвами, представлено в округових центрах, що пояснюється як більшими потребами округових міст, так і значно кращими економічними можливостями. Не останню роль відігравав і статус міста, оскільки при вирішенні однакової проблеми, наприклад, побудови водогону або лазні у периферійному чи округовому місті, перевага зазвичай віддавалась останнім. Значно скромніші фінансові можливості неокругових міст не давали їм змоги у повному обсязі вирішувати комунальні проблеми. Навіть електростанції, які знаходились у всіх неокругових містах, задовольняли значно менше потреб підприємств і населення своїх міст, ніж електростанції округових центрів, оскільки на їх поширення потребувались значні кошти, яких у більшості периферійних міст не було. Браком коштів пояснюється й відсутність у багатьох неокругових містах водогонів і лазень (останні часто були збитковими), що значно ускладнювало побутові умови їх мешканців. Стан комунальних підприємств ще раз підтвердив різний економічний рівень і можливості міст регіону, підкресливши провінційність більшості з них.

Загалом, незважаючи на велику кількість ще невирішених комунальних проблем, у більшості міст регіону основна маса комунальних підприємств була відновлена, почала стабільно працювати, про що свідчить сума виробництва по трьох з них: електростанціях, водогонях, різницях, яка 1925/26 р. становила 9534,4 тис. крб. прибутку, з чого на округові міста припадало 97%, на неокругові – 3%.

Закладена база з розвитку та поширення діяльності комунальних підприємств у відбудовний період, упродовж наступних років знайшла своє продовження. Зокрема, 1927/28 опер. року показники даної групи комунальних підприємств (близько 60) у містах Лівобережжя поліпшились. Про це свідчить зростання на 25,2% до 11935 тис. крб. суми виробництва, кількість працюючих становила 2749 осіб, із яких 93% припадало на округові та 7% на неокругові міста [24, с. 16-21, 25-27, 32-34, 57-61].

Найпотужнішим комунальним підприємством залишались електричні станції, на яких 1927/28 р. працювало 1450 чол., або 52,7% зайнятих на комунальних підприємствах міст регіону. Сумарне виробництво електроенергії

зросло на 49,1% до 58,9 млн. кВт, сума виробництва порівняно з 1925/26 р. збільшилась на 30,6% до 8560,3 тис. крб. Переважна більшість у цих показниках належала округовим містам. Так, чисельність зайнятих осіб на електростанціях округових центрів нараховувала 1306 чол., або 90,1%, перебуваючи у межах від 17 чол. на електростанції Куп'янська, до 779 чол. – у Харкові. Кількість виробленої електроенергії збільшилась на 50%, досягши 57470 тис. кВт, що становило 97,6% усієї виробленої електроенергії у містах регіону. Виробництво збільшили всі округові центри. Зростання становило від 7,4% в Ізюмі до майже 100% у Кременчуці та Ромнах, й аж у 3,2 рази в Прилуках (у Харкові виробництво електроенергії збільшилося на 50,6%). Прибуток зріс на 31%, сягнувши 1927/28 р. 8,3 млн. крб., або 97% надходжень за дану продукцію.

На електростанціях неокругових міст працювало 144 чол., або 9,9% зайнятих на подібних підприємствах у містах регіону, перебуваючи у межах 3-18 чол. на одному підприємстві. Кількість виробленої електроенергії збільшилась на 22,1%, досягши майже 1,43 млн. кВт, проте частка знизилась з 3% до 2,6%. Слід також зазначити, що, незважаючи на загальне збільшення виробництва електроенергії неокруговими містами, електростанції Зінькова та Богодухова навпаки скоротили обсяги виробництва відповідно на 60,2% і 43,6%, що, швидше за все, пояснюється зношеністю обладнання або ж зупинкою станції на деякий час, оскільки попит на електроенергію зростає постійно. Дані щодо електростанції Кобеляк взагалі відсутні. Напевно, вони були незначні, оскільки сума, отримана за подану електроенергію, становила всього 1 тис. крб. Решта неокругових міст збільшили виробництво електроенергії від 17,1% – Охтирка, до 2,4 раз – Хорол, і в 2,5 рази – Лохвиця. 12 електростанцій периферійних міст регіону (без даних по Хоролу) виробили електроенергії на суму майже 260 тис. крб., що на 19,3% більше ніж 1925/26 р. [24, с. 16-21, 57-61].

Проблема водопостачання продовжувала залишатись досить актуальною, хоча серед округових міст лише Ніжин станом на 1927/28 р. не мав централізованого водогону. Довжина мережі в округових центрах збільшилась на 21,5% і становила 359,3 км. Найбільшою вона була у Харкові – 185 км, найменша протяжність водогону залишалась у Куп'янську – всього 0,5 км. Кількість зайнятих на цих підприємствах в округових містах налічувалося 985 осіб, з яких 736 чол., або 74,7%, при-

падало на водогін Харкова, лише 1 чол. працював на водогоні Куп'янська. Об'єм поданої у мережу води зріс на 23,9%, становлячи 1927/28 р. 8677,2 тис. м³.

У розподілі на кількість жителів показники матимуть такий вигляд: найбільше води припадало на мешканця столиці – 16,2 м³ на рік; найменше – лише 0,2 м³ отримували жителі Куп'янська. У решті округових центрів подача води в розрахунку на одну особу перебувала у межах від 0,9 м³ у Ромнах до 8,5 м³ на рік у Полтаві. На 10,4% збільшилась сума надходжень, яка дорівнювала 2246,4 тис. крб., з них 1675,5 тис. крб., або 74,6% належало Харкову, лише 700 крб. прибутку давав водогін Куп'янська.

Серед неокругових міст, як і раніше, водогони були лише у Гадячі, Краснограді та Вовчанську, проте дані щодо останнього відсутні. У Краснограді на водогоні працювало 9 осіб, довжина мережі сягала 10,5 км, в яку було подано 31,3 тис. м³ води, коштів отримано 14,8 тис. крб. Водогін Гадяча обслуговувало 4 чол., його протяжність становила 2,3 км, подано води – 6,8 тис. м³, отримано прибутку 2,1 тис. крб. [24, с. 25-27, 57-61].

Отже, ситуація з водопостачанням залишалася до кінця невирішеною. Незважаючи на те, що майже всі округові центри мали водогони, збільшили об'єми подачі (за винятком Куп'янська), вони не могли задовольнити зростаючі потреби населення. Приклад Куп'янська, де протяжність водомережі була лише кілька сотень метрів, яскраве цьому підтвердження. Особливо складне становище було у неокругових містах, 77% яких не мали водогонів, населення у них продовжувало користуватись колодязями.

Кількість різниць, які безпосередньо експлуатувались комунгоспами, 1927/28 опер. року налічувалося 22, з них 11 знаходилось в округових (у Харкові було 2 різниці) й 11 у неокругових містах (у Зінькові та Хоролі різниці були здані в оренду приватним особам). Різниці продовжували залишатись досить стабільними підприємствами, поступово нарощуючи об'єми виробництва. 1927/28 р. на всіх різницях міст Лівобережжя було забито 444,3 тис. голів худоби, що на 10,2% більше ніж 1925/26 р., при цьому збільшились прибутки, які становили 1112,0 тис. крб., що на 18,3% більше. Чисельність персоналу нараховувала 301 особу. На 11 різницях округових міст працювало 266 чол., або 88,4% зайнятих на них у містах регіону. Кількість працюючих на різницях була різною, що залежало від обсягів ви-

робництва, тобто пропускної спроможності підприємств. Так, на різниці Ізюму працювало лише 4 чол., у той час як на 2 різниці Харкова налічувалось 156 чол. персоналу. Сума прибутків загалом зросла на 12,4%, досягнувши майже 980 тис. крб. Найбільше зросли доходи на різниці у Куп'янську – у 4,2 рази, найменше – лише на 2,5% у Лубнах. Цікаво, що різниці Прилук і Кременчука 1927/28 р., порівняно з 1925/26 опер. роком отримали відповідно на 31,3% і 7,6% менше прибутків. Якщо зменшення надходжень по різниці Прилук можна пояснити меншою кількістю забитої худоби, то у Кременчуці забій тварин навіть збільшився, а скорочення прибутків, напевно, відбулося внаслідок зменшення тарифної плати за надані послуги чи недоотриманням коштів від оренди тощо. В абсолютних числах найбільший прибуток мали різниці Харкова – 649,3 тис. крб., найменше отримала різниця Ізюму – 12,9 тис. крб. Зростання суми прибутків сталося завдяки збільшенню кількості забою худоби, становлячи 1927/28 р. майже 370 тис. голів, що на 17,1% більше. Крім того, у деяких містах зросла тарифна плата за забій, оскільки, наприклад, у Сумах, кількість забитої худоби скоротилась на 12,5%, проте прибутки зросли на 73,2%. Ще одним фактором могли бути кошти, отримані за здачу «допоміжних» підприємств в оренду.

На 11 різниці неокругових міст працювало 35 чол., у середньому 2-3 чол. на одному підприємстві, лише на різниці Краснограда було зайнято 7 осіб. Прибутки різниць периферійних міст за даний період зросли на 93,4% до 132,2 тис. крб., що дорівнювало 11,9% загальної суми надходжень від подібних підприємств по містах регіону. Зростання становило від 8,8% у Білопіллі до 2 і 2,5 раз відповідно у Лебедині та Краснограді. В абсолютних числах воно було у межах від 5,3 тис. крб. у Лохвиці до 26 тис. крб. у Вовчанську. Однак різниця Гадяча мала суттєве скорочення надходжень, яке дорівнювало майже 29%. Це сталося, очевидно, через зменшення забою худоби, який скоротився на 45,7%. Зменшення забою відбулося ще у 2 неокругових містах: Білопіллі – на 52,3% і Пирятині – на 15%. Тому ще більш виразним є те, що ці різниці не зменшили, а навпаки, збільшили суми надходжень. Факт зменшення забою худоби пояснюється як застарілим обладнанням і зношеністю даних підприємств, так і кон'юнктурою ринку конкретного регіону. Через це, а також той факт, що різниці Зінькова та Хорола знаходились в оренді і їх показники не брались до уваги, загальна кіль-

кість забитої худоби на різниці неокругових міст регіону скоротилась на 14,6% – до 74,9 тис. голів. Утім, різниці решти периферійних міст стабільно працювали, навіть збільшуючи обсяги виробництва [24, с. 32-34, 57-61].

Незважаючи на збільшення кількості лазень до 17, число відвідувачів навіть дещо знизилось, становлячи 1927/28 р. 1679,6 тис. осіб (зменшення на 1%). В округових містах нараховувалось 12 лазень (у Харкові було 3), крім того, у Кременчуці 1 лазня перебувала в оренді. Число відвідувачів даних закладів, що безпосередньо експлуатувалися комунгосподами, в округових центрах налічувало 1594,3 тис. чол., проте це на 3,6% менше порівняно з 1925/26 р. Зменшення дали Харків, Суми, Ніжин, Куп'янськ, Ізюм, воно становило від 2,3% в Ізюмі до 28,5% у Сумах. Спад відвідування лазень у цих містах можна пояснити зменшенням їхньої пропускної спроможності або ж призупинкою у функціонуванні через їх ремонт, проведення санітарних робіт тощо. Решта округових міст мали невелике зростання числа відвідувачів даних закладів.

Кількість неокругових міст, що мали лазні, зросла до 5. До Вовчанська, Лебедин, Охтирки та Пирятини додався Богодухів. Число відвідувачів за 1927/28 р. становило 85,3 тис. осіб, що на 90% більше ніж 1925/26 р. Найбільше людей скористалось послугами лазні в Охтирці – 31,1 тис. чол., найменше відвідувачів лазні було у Лебедині – лише 1,6 тис. чол. [24, с. 35-36].

З наведеного пересвідчуємось, що комунальне господарство міст регіону поступово продовжує розвиватись. Відбувається як збільшення кількості комунальних підприємств, так і нарощування ними виробництва, що відображають показники надходжень за спожиту продукцію, але стосувалось це, у першу чергу, округових центрів. Подібна тенденція продовжилась і надалі. Так, в Ізюмі станом на 1 лютого 1929 р. існувала електростанція, водогін, лазня, різниця із кишковим підприємством, на яких працювало 58 чол., тоді як 1923 р. діяли лише електростанція та різниця із числом працюючих 25 чол. [9, арк. 2-15; 2, с. 554-555].

Поліпшилась ситуація із комунальними підприємствами у Ромнах, становище яких висвітлювалось навіть у центральній пресі. Зокрема, газета «Український економіст» у вересні 1927 р. на своїх шпальтах писала, що місто Ромни не має водогону, каналізації, електростанції не вистачає на все місто, різниця, яка існує, застаріла та не задовольняє усіх пот-

реб [43]. Проте за два роки картина змінилась. Як видно з акту комісії з обстеження підприємств округового відділу місцевого господарства у м. Ромни (жовтень 1929 р.), у місті існували електростанція, різниця, лазня, уведений у дію водогін. Разом ці підприємства отримали за 1928/29 опер. рік майже 160,5 тис. крб. валових надходжень, що на 3,8% більше за очікувані. До того ж електростанція, різниця та лазня закінчили фінансовий рік із прибутком. Лише водогін мав від'ємне сальдо, що пояснюється витратами на поширення мережі [8, арк. 4-5].

Ліпші результати мали й комунальні підприємства Прилук. Так, електростанція, водогін і різниця 1928/29 опер. року дали вдвічі більше валових надходжень, ніж 1925/26 р. Також за цей час була відкрита лазня, яка, на жаль, була збитковою, оскільки закінчувала кожний фінансовий рік із від'ємним показником [13, арк. 107, 109-111]. У решти округових міст рівень комунальних підприємств також підвищився, зросла їх кількість, покращились результати діяльності. Такі заклади як електростанції, водогони, різниці працювали з прибутком. Якщо і траплялися випадки від'ємного сальдо, то ставалося це зазвичай через вкладення коштів у розширення виробництва, а не їх неприбутковість. Як негативний момент, можемо відзначити тенденцію нерентабельності комунальних лазень, яка спостерігалась у багатьох містах.

Однак, якщо в округових містах відбувалось поступове покращення стану комунального господарства загалом і комунальних підприємств зокрема, то для комунального господарства периферійних міст після певних надій у відбудовний період друга половина 1920-х рр. фактично спростувала надії на швидке відновлення. З початком індустріалізації всі кошти влада спрямовувала у велику важку промисловість, часто «забуваючи» про потреби інших галузей. Громади на місцях не лише позбавлялись допомоги з центру, а й змушені були віддавати значну частку власних прибутків. Доказом цього можуть слугувати тези до п'ятирічного плану розвитку народного господарства Харківської округи (датуються 21-22 серпня 1929 р.). Зокрема, у частині, де розглядається комунальне господарство районних міст (Богодухів, Вовчанськ, Охтирка), зазначається, що воно в неокругових містах у минулий період п'ятирічки, не маючи достатніх кредитів і позбавляючись у порядкукві вилучень на загальноміські потреби значної частини своїх власних доходів, не тільки не підійшло у своє-

му розвитку до реконструктивного періоду, що можна сказати про комунальне господарство округових центрів, а й ще далеко не закінчило відбудовного процесу. Водогонів не було у жодному провінційному місті округи. Досить потужна електростанція, що може задовольнити потреби всього міста, є тільки у Богодухові (але й та ще добудовується), у решти міст потужність електростанцій недостатня та не задовольняє ні потреби промисловості, ні населення. Такий стан комунального господарства неокругових міст Харківської округи при обмежених бюджетних можливостях для свого дальшого розвитку змушує ставити на п'ятирічку завдання створити у цих містах власну економічну базу, головним чином коштом розвитку до потрібної потужності основних комунальних підприємств (електростанції, водогону, лазні й ін.) [10, арк. 32].

Подібний стан речей спостерігався у багатьох неокругових містах регіону. Не маючи значних можливостей для існування порівняно з округовими та потужними промисловими центрами, периферійні міста залишалися один на один зі своїми проблемами, у тому числі у комунальній сфері. Як зазначає М. Танатар: «За счет остающихся в распоряжении районных органов коммунального хозяйства средств удовлетворяются в первую очередь текущие организационные нужды и после удовлетворения их – остающиеся средства обращаются на строительство» [42, с. 129-130]. Втім, їх розмір був незначним, навіть деякі округові міста, відчуваючи брак фінансів, мали труднощі з побудовою та поширенням комунальних об'єктів (Ромни – у будівництві водогону, Прилуки – лазні тощо).

Тобто 20-ті рр. ХХ ст. для комунального господарства міст регіону та комунальних підприємств зокрема, стали новою відправною точкою в історії їхнього існування. Після перших повоєнних років, коли переважна більшість комунальних підприємств не діяло, уже на кінець відбудовного періоду значна їх частина була відновлена, будувалися та відкривалися нові. Головна увага зосереджувалась на електричних станціях і водогонах як стратегічних об'єктах міста, від яких залежала діяльність багатьох інших закладів і підприємств, а також різницях, лазнях тощо. До кінця 1920-х рр. у всіх 23 містах Лівобережжя функціонували електростанції, які, хоча й не задовольняли потреби повною мірою, але працювали з прибутком, нарощували обсяги виробництва. В усіх містах існували й різниці, які були стабільним, рентабельним закладом. Оскільки по-

ловина міст регіону не мали водогонів, поступово вирішувалось і це питання, а ті, що діяли, були досить прибутковими підприємствами. Найгірша ситуація серед комунальних підприємств у містах Лівобережжя була з лазнями, переважна більшість яких були нерентабельними, часто не працювали, в деяких містах їх взагалі не існувало.

Також слід зазначити, що в округових центрах комунальне господарство було представлено ширше, краще розвинене, ніж у периферійних містах, що пояснюється значно ліпшими можливостями округових міст. На кінець 1920-х рр. в округових центрах діяли всі основні комунальні підприємства (електростанція, водогін, різниця, лазня тощо), у той час як неокругові міста могли похвалитися лише стабільним функціонуванням (хоча їх потужностей і не вистачало) електростанцій і різниць. Більшість провінційних міст не мали централізованого водопостачання, у деяких з них не було навіть лазні. Причиною цього став брак коштів, оскільки периферійні міста не мали значних фінансових можливостей на рівні округових центрів, де концентрувались усі матеріальні та фінансові потоки. Через це деякі з провінційних міст навіть до кінця 1920-х рр. не змогли повністю відновити роботу своїх комунальних підприємств. Проте незважаючи на різні труднощі, комунальні підприємства будучи життєво необхідними, стратегічними об'єктами міської життєдіяльності, поступово поширюють роботу, забезпечуючи своєю продукцією інші промислові підприємства та населення міст регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович И.А. Канализация города Харькова (1912-1980 гг.): опыт проектирования и строительства. Харьков: Основа, 1997. 239 с.
2. Всесоюзная городская перепись 1923 года. Т. 27, Вып. 2. Краткая промышленная характеристика городов и поселений городского типа. Москва: Тип. Лаврова, 1926. 598, II с. (Труды ЦСУ СССР. Т. 27. Вып. 2).
3. Гнаповский В.А., Гнаповский А.В. Дорога к чистой воде. История сумского водопровода. Сумы: Деловые перспективы, 2006. 128 с.
4. Держархів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. Р-363. Оп. 1. Спр. 457. 213 арк.
5. ДАПО. Ф. Р-1503. Оп. 1. Спр. 212. 264 арк.
6. ДАПО. Ф. Р-2068. Оп. 1. Спр. 58. 210 арк.
7. Держархів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. Р-34. Оп. 1. Спр. 43. 180 арк.
8. ДАСО. Ф. Р-5594. Оп. 1. Спр. 740. 25 арк.
9. Держархів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. Р-948. Оп. 2. Спр. 294. 31 арк.
10. ДАХО. Ф. Р-1296. Оп. 1. Спр. 138. 68 арк.
11. ДАХО. Ф. Р-1643. Оп. 1. Спр. 23. 300 арк.
12. Держархів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-5318. Оп. 2. Спр. 11. 176 арк.
13. ДАЧО. Ф. Р-5318. Оп. 2. Спр. 161. 139 арк.
14. Донік О.М. Впровадження мереж централізованого водопостачання й водовідведення як важливий чинник модернізації міського господарства України (остання третина

XIX – початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX – початок XX ст.: Зб. наук. пр. 2017. Вип. 26. С. 81-112.

15. Дяченко М.Т. Ізюм: Історико-краєзнавчий нарис. Харків: Книжкове вид-во, 1963. 168 с.
16. Ермак О.П. Історія обласного державного підприємства «Полтававодоканал». Полтава: Дивосвіт, 2000. 310 с.
17. Жмака В.М. Комунальні підприємства міста Ромни в 20-х роках XX століття // Матеріали ІХ Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю (24-25 листопада 2011 р.). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. С. 33-37.
18. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Полтавська область / голов. редкол.: П.Т.Тронько (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 1028 с.
19. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Сумська область / голов. редкол.: П.Т.Тронько (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 694 с.
20. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область / голов. редкол.: П.Т.Тронько (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 1002 с.
21. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Чернігівська область / голов. редкол.: П.Т.Тронько (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 780 с.
22. Історія міста Харкова ХХ століття / О.Н.Ярмиш та ін. Харків: Фоліо: Золоті сторінки, 2004. 686 с.
23. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941) / редкол.: П.П.Гудзенко та ін. Київ: Наукова думка, 1977. 543 с.
24. Комунальне господарство міських селищ України, 1927-28 рік / Держ. планова комісія УСРР. Харків: Держвидав України, 1930. XV, 78 с. (Статистика України. Сер. 14. Т. 4. Вип. 3. № 187).
25. Кременчуг: Краеведческий очерк / Г.С.Барвинок и др. 2-е изд., доп. и перераб. Харьков: Прапор, 1966. 141 с.
26. Куп'янську – 350: Історико-економічний огляд / авт.-уклад. А. Григоров. Харків: Золоті сторінки, 2005. 168 с.
27. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. Киев: Техніка, 1997. 152 с.
28. Місцеве господарство й місцеві фінанси. Харків: Агітсекретаріат НКФ УСРР, 1928. 48 с.
29. Міські селища УСРР: Збірник статистико-економічних відомостей. Рік перший / ЦСУ УСРР. Харків: [Б. в.], 1929. XIX, 184 с.
30. Ніжинщина: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 174 с.
31. Отчет Полтавского губернского исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов VII губернскому съезду советов. Полтава: Типо-литография им. Октябрьской революции, 1923. 332 с.
32. Полтава: Історичний нарис / В.Е.Лобурець та ін. Полтава: Полтавський літератор, 1999. 280 с.
33. Пролетарий: орган Харьковского губкома КП(б)У, губисполкома, губсовпрофа и президиума горсовета (Харьков). 1923. 28 января
34. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.): Сб. док. и матер. / редкол.: П.П.Бачинский и др. Киев: Политиздат Украины, 1964. XVI, 593 с.
35. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926-1932 годы): Сб. док. и матер. / редкол.: Д.Ф.Вирный и др. Киев: Политиздат Украины, 1966. X, 594 с.
36. Ромни: Історико-краєзнавчий нарис / Г.С.Гречко та ін. Харків: Прапор, 1968. 131 с.
37. Сапухіна Л.П., Скрипник В.Д. Суми: Історико-краєзнавчий нарис. Харків: Прапор, 1972. 103 с.
38. Сосновий Т. Система городского бюджета на Украине // Хозяйство Украины. 1926. № 7. С. 56-62.
39. Статистика Кременчуччини. Ч. 3 / Кременчужське окр. стат. бюро. Кременчук, 1928. 201 с.
40. Статистично-економічний довідник Куп'янщини, 1927-28 рік / ЦСУ УСРР, Куп'ян. окр. стат. бюро. Куп'янськ: [Б. р.], XV, 347, V с.
41. Сумщина в історії України: навч. посіб. / В.І.Белашов та ін. Суми: МакДен, 2005. 496 с.
42. Танатар М. Финансы коммунального хозяйства Ук-

раины // Хозяйство Украины. 1928. № 3. С. 125-135.

43. Украинский экономист: орган Укр. Экон. Совета (Харьков). 1927. 8 сентября.

44. Чорний Д.М. Комунальне господарство і транспорт

// По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. С. 183-202.

Zhmaka Vitaliy

Utility Enterprises of the Cities and Towns of Left-Bank Ukraine in the 20s of the 20th century

In the paper, on the basis of a wide source base and scientific literature, an attempt was made to explore the way of establishment and development of communal enterprises of the cities and towns of Left-Bank Ukraine in the 20s of the 20th century.

The activity of this segment of the communal services is considered, and successes and difficulties in its development are determined. It is noted that the basis of the communal services were power plants, public water supplies, riznytsi (slaughterhouses), baths, which occupied an important place in the economy of the cities and towns.

Because of the number of employees, working at electric power stations, such communal enterprises were of strategic importance. No less important for the cities and towns were water supplies. However, if power plants were located in almost every city and town, not all of them had the water supply system. In addition, there were other utilities, including slaughterhouses and baths. Nevertheless, in the early 1920s communal enterprises were in a very difficult financial situation, they were dilapidated, some of them did not work at all.

Though, thanks to a new economic policy, communal enterprises began to revive, develop, and provide a benefit. By the end of the reconstruction period, the communal services of the cities and towns of Left-Bank Ukraine had significantly better results, in particular, some of them were restored, new ones were built and opened. Also, they were greatly improved. First of all, it concerned electric power stations and slaughterhouses that could be found in each city and town, and functioned stably, bringing profit. The situation with the water supply systems was more complicated, especially in small towns, where the problem of centralized water supply remained unresolved.

The established basis for the development and expansion of communal enterprises activity in the reconstruction period during the following years continued its effort to develop. The communal services of the cities and towns of the region were gradually evolving. The increase in the number of communal enterprises as well as the growth of their productivity took place, but it concerned mostly regional centers, while the development of communal enterprises in peripheral towns significantly fell behind. Such a trend continued in the future.

Until the end of the 1920s, all 23 cities and towns of Left-Bank Ukraine had functioning power plants. In all the cities and towns, there were slaughterhouses that were stable, cost-effective enterprises. Half of the towns in the region did not have water supply systems yet, but the issue was gradually resolving. The situation with baths remained difficult, in some towns they did not exist at all.

In spite of various difficulties, the 20s of the 20th century for communal enterprises of the regional cities and towns, had become a new starting point in the history of their existence, communal enterprises were gradually developing, increasing their activity as important, inalienable objects of urban life.

Keywords: city, town, communal enterprise, power plant, public water supply system, slaughterhouses

Надійшла до редакції / Received: 10.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.10.2018